

УДК 330.355

А.О. Задоя

ДЕ СТВОРЮЄТЬСЯ ВВП, АБО ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЧИ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ?

Статтю присвячено аналізу тенденцій у структурі створення ВВП та структурі зайнятості. Об'єктом дослідження обрано шість груп країн залежно від їх рівня розвитку. Обґрунтовано використання показника відносної продуктивності праці як відношення питомої ваги сфери діяльності у створенні ВВП до питомої ваги зайнятих у відповідній сфері. Виявлено суттєві відмінності у структурних зрушеннях економіки країн залежно від показника ВВП на душу населення. У світовій економіці можна спостерігати дві протилежні тенденції: якщо в одному її секторі відбувається деіндустріалізація, спрямована на формування постіндустріального суспільства, то в іншому набирає темпів індустріалізація, яка проявляється через зростання ролі промисловості у створенні ВВП та як сфери зайнятості населення.

Ключові слова: *структура ВВП, ВВП на душу населення, індустріалізація, деіндустріалізація, відносна продуктивність праці.*

Одна з цікавих тенденцій, властивих сучасному світу, пов'язана з деіндустріалізацією. Економічна наука почала вивчати проблеми деіндустріалізації, коли виявилось, що після економічних криз відбувається зменшення питомої ваги промисловості у створенні валового внутрішнього продукту, оскільки ця сфера діяльності реагує на економічні потрясіння жвавіше, ніж, наприклад, сільське господарство. За цих умов термін «деіндустріалізація» мав відтінок негативної оцінки ситуації, і завдання полягало в тому, щоб докласти зусиль для подолання цієї тенденції. Подібні оцінки деіндустріалізації ми знаходимо в працях зарубіжних дослідників, таких як Б. Блуестон (B. Bluestone), Б. Гарісон (B. Harrison), А. Кайрнкрос (A. Cairncross) [1; 2] та ін. У той час відбувалося переосмислення результатів економічної кризи 1974–1975 рр. (найглибшої з часів Великої депресії), що й викликало саме такі оцінки деіндустріалізації.

Разом з тим з часом, коли стали більш очевидними процеси становлення постіндустріального суспільства (в іншій термінології «суспільства знань», «інформаційного суспільства»), що, на нашу думку, описує однієї й ті ж процеси переходу до нової якості, але з різних точок зору), оцінки деіндустріалізації змінилися. Вона стала сприйматися як свідчення зменшення ролі промисловості під впливом зростання значення інших сфер діяльності (науки, послуг, культури тощо) [3; 4]. Особлива заслуга в новому погляді на деіндустріалізацію належить Р. Роуторну (R. Rowthorn) та його співавторам [5–7], які з кінця ХХ ст. активно пропагували позитивне тлумачення деіндустріалізації. Для того, щоб розрізнити ці два різновиди деіндустріалізації, у попередніх дослідженнях нами було введено їх додаткові характеристики: перший вид деіндустріалізації названий руйнівним, а другий – утворюючим [8].

Це дає підстави по-різному оцінювати однакові структурні зрушення у розвинених країнах та країнах, що розвиваються.

Зменшення питомої ваги промисловості у створенні ВВП з розвитком суспільства впливає з дії численних законів, які є загальноприйнятими в економічній теорії. Так, ще наприкінці XIX ст. Ернст Енгель, досліджуючи залежність структури витрат від рівня доходу, дійшов висновку, що сім'ї, які мають вищий дохід, більше коштів (за питомою вагою) витрачають на такі послуги, як охорона здоров'я, подорожі, освіта, юридичні послуги тощо. Подібний висновок впливає і з широковідомої піраміди потреб Абрахама Маслоу. Задоволення потреб більш вищого рівня у цій піраміді потребує прискореного зростання попиту саме на продукти сфери послуг.

Якщо перенести результати цих та інших спостережень на макрорівень та розглядати зміни структури споживання не тільки у просторі, але й у часі, то, здавалося б, можна стверджувати, що чим вищий рівень розвитку має країна, тим менша питома вага у створенні ВВП належить промисловості та більша – сфері послуг. Спробуємо перевірити це твердження, проаналізувавши структуру створення ВВП та структуру зайнятості у групах країн, сформованих за принципом рівня економічного розвитку.

Метою статті є аналіз структури ВВП за сферами створення та зайнятості для визначення тенденцій в індустріалізації та деіндустріалізації залежно від рівня розвитку країни.

Для проведення дослідження нами сформовано шість груп країн (по 10 країн у кожній групі) за показником ВВП на душу населення: країни з найвищим показником (більше 40 тис. дол. за паритетом купівельної спроможності), з високим показником (від 30 до 40 тис. дол.), з показником вище середнього (від 20 до 30 тис. дол.), із середнім показником (від 10 до 20 тис. дол.), з показником нижче середнього (від 5 до 10 тис. дол.) та з низьким показником (до 5 тис. дол.). **Інформаційним джерелом для аналізу стали дані із сайту ЦРУ за кожною країною окремо [9].** У розрахунках використовувалися дані про ВВП на душу населення, структуру створення ВВП за сферами діяльності (сільське господарство, промисловість та сфера послуг), а також про питому вагу кожної сфери у зайнятості населення за 2017 р. На жаль, не усі дані є абсолютно точними.

По-перше, далеко не завжди сума питомої ваги сфер діяльності у створенні ВВП дає 100%. Це може бути менше 100%, як, наприклад, у випадку з Японією, чи навіть більше 100%, як, наприклад, у випадку з Польщею. Таке відхилення можна було б пояснити ненульовим значенням чистого експорту: додатне значення чистого експорту буде свідчити про те, що саме він компенсує відсотки, яких не вистачає; від'ємне ж значення перекидає надлишок. Однак ця гіпотеза не виправдовується: як Японія, так і Польща, мають додатне сальдо зовнішньої торгівлі. Тому відхилення, більш вірогідно, можна пояснити тим, що національна статистика не завжди дає таку структуру, а тому при її визначенні використовуються опосередковані розрахунки. Те ж стосується і показників структури зайнятості у відповідних сферах.

По-друге, хоча в основному в розрахунках використовувалися дані за 2017 р., інколи ми змушені були включати у розрахунки інформацію про структуру зайнятості за попередні роки через відсутність останніх даних. Це, перш за

все, стосується країн з низьким рівнем ВВП на душу населення, де статистична інформація досить часто є неповною. Однак, на наш погляд, показник структури зайнятості є досить консервативним, і він не змінюється принципово протягом 2–3 років. Тому таке порушення порівнянності даних є допустимим.

Для максимального нівелювання зазначених недоліків вихідної інформаційної бази у нашому аналізі ми більше будемо користуватися відносними та усередненими показниками.

Аналіз структури створення ВВП та зайнятості у різних сферах діяльності в країнах з найвищим показником ВВП на душу населення (табл. 1) показує, що ці країни реально перейшли до постіндустріального суспільства. У середньому сільське господарство (А) дає лише 1,4% ВВП. І хоча цей показник коливається у різних країнах від 0,6% (Німеччина та Франція) до 3,6% (Австралія), такі коливання можна пояснити не відмінностями типів економіки, а певними національними та природними особливостями. Однак у цих країнах сільське господарство не є більш-менш значущим джерелом національного багатства.

Таблиця 1

Структура створення ВВП та зайнятості у країнах з найвищим рівнем ВВП на душу населення (%)*

Країна	ВВП на душу населення (PPP)	Питома вага у створенні ВВП			Питома вага зайнятих у:			№	Продуктивність праці		
		A	I	S	A	I	S		A	I	S
Норвегія	70,6	2,4	31,1	66,5	2,1	19,3	78,6	2,9	1,1	1,6	0,8
Швейцарія	61,4	0,7	25,6	73,7	3,3	19,8	76,9	11,5	0,2	1,3	1,0
США	59,5	0,9	18,9	80,2	0,7	20,3	79,0	-2,9	1,3	0,9	1,0
Швеція	51,3	1,6	33,0	65,4	2,0	12,0	86,0	4,8	0,8	2,8	0,8
Німеччина	50,2	0,6	30,1	69,3	1,4	24,2	74,3	7,3	0,4	1,2	0,9
Австралія	49,9	3,6	26,1	70,3	3,6	21,1	75,3	-0,3	1,0	1,2	0,9
Бельгія	46,3	0,7	21,8	77,5	1,3	18,6	80,1	2,4	0,5	1,2	1,0
Франція	46,3	1,6	19,4	78,9	2,4	18,3	79,3	-1,7	0,7	1,1	1,0
Велика Британія	43,6	0,6	19,0	80,4	1,3	15,2	83,5	-1,6	0,5	1,3	1,0
Японія	42,7	1,0	29,7	69,3	2,9	26,2	70,9	1,0	0,3	1,1	1,0
Середнє значення	52,2	1,4	25,5	73,2	2,1	19,5	78,4	2,3	0,7	1,3	0,9

*Розраховано за: The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

Те саме можна сказати й про структуру зайнятості. У досліджуваних десяти країнах у сільському господарстві в середньому зайнято лише 2,1% працюючих. В середині цієї групи питома вага сільського господарства коливається від 0,7% у США до 3,6% в Австралії.

Промисловість (І) залишає за собою роль вагомого джерела ВВП. У середньому близько однієї чверті валового внутрішнього продукту створюєть-

ся у цій сфері діяльності, де зайнятий кожен п'ятий працівник. Відмінності цих показників за окремими країнами можна пояснити, перш за все, їх міжнародною спеціалізацією. Найвища питома вага промисловості у створенні ВВП у Скандинавських країнах (Норвегія, Швеція), Німеччині та Японії.

Однак, як випливає із самого визначення постіндустріальної економіки, джерело створення ВВП та робочі місця перемістилися до сфери послуг (S). **У середньому вона дає 73,2% ВВП, який створюють майже 80% зайнятих працівників.** Слід зазначити, що така зміна структури суспільного виробництва якраз і є наслідком деіндустріалізації як закономірного процесу, що супроводжує становлення постіндустріального суспільства. В абсолютній більшості країн цей процес відбувається збалансовано, не порушуючи основних макроекономічних пропорцій.

Такого висновку можна дійти, включивши до аналізу ще один показник, який умовно можна назвати відносною продуктивністю праці. Пропонуємо його розраховувати як відношення питомої ваги кожної сфери діяльності у створенні ВВП до питомої ваги зайнятих у цій сфері діяльності.

Як свідчать дані табл. 1, практично в усіх країнах показник відносної продуктивності праці у сільському господарстві є меншим одиниці або близьким до цієї величини. Виняток становлять лише США та Норвегія, але й там відхилення від одиниці не є надто суттєвим.

Оскільки ВВП за своєю природою є доданою вартістю, то таку ситуацію можна пояснити кількома причинами. По-перше, сільське господарство є менш капіталомістким, ніж, наприклад, промисловість, а тому питома вага амортизаційних відрахувань у структурі доданої вартості буде меншою. По-друге, традиційно рівень заробітної плати у сільському господарстві теж є нижчим, ніж у промисловості та сфері послуг, що зменшує вагомість і цього джерела доданої вартості. І по-третє, продовольчі ринки розвинених країн є досить насиченими, а тому прибутковість виробництва сільськогосподарської продукції не є надто високою. Специфіка самої галузі значно обмежує можливості створення інноваційних товарів, які б давали виробнику надприбутки. Як наслідок взаємодії цих трьох факторів продуктивність праці зі створення ВВП у сільському господарстві є відносно нижчою.

При зіставленні рівня відносної продуктивності праці у сільському господарстві різних країн виявляється дуже велика варіація показника: у Швейцарії він становить лише 0,2, тоді як у США – більше 1,3. Пояснення слід шукати у національній специфіці, викликаній як кліматичними та природними умовами, так і певними традиціями. Відомо, що у Швейцарії переважають трудомісткі види сільського господарства у складних природних умовах, тоді як у США виробництво сільськогосподарської продукції поставлено на промислову основу з використанням сучасних технологій.

Якщо ж аналізувати рівень відносної продуктивності праці у промисловості, то для всіх країн групи (за винятком США) цей показник є трохи більшим за одиницю. Це свідчення того, що суспільство в цілому адекватно оцінює роль промисловості у задоволенні його потреб. Хоча є й факти переоцінки промисловості. Це стосується Скандинавських країн (Швеція, Норвегія), де суспільство платить надто високу ціну за промислову продукцію, оскільки тут відносна продуктивність праці у промисловості надто висока.

Найбільш збалансованою є оцінка суспільством ролі сфери послуг. В усіх досліджуваних країнах групи показник відносної продуктивності праці коливається в межах 0,8–1.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє сформулювати кілька висновків.

1. Загальною рисою як структури створення ВВП, так і зайнятості населення у країнах з найвищим рівнем розвитку, є висока питома вага сфери послуг при збереженні вагомої ролі промислового виробництва.

2. Роль сільського господарства є незначною, і воно не впливає суттєво ні на створення валового внутрішнього продукту, ні на зайнятість.

3. Деіндустріалізація є наслідком природного переходу до постіндустріального суспільства, що підтверджується високим рівнем збалансованості економіки, яка проявляється через незначні відмінності у рівні відносної продуктивності праці у промисловості та сфері послуг.

Багато в чому схожа на попередню картина спостерігається і в країнах з високим рівнем розвитку: ВВП на душу населення від 30 000 до 40 000 дол. (табл. 2). І в цьому немає нічого дивного, адже межа між цими країнами досить умовна, й уже за кілька років майже кожна з країн другої групи може перейти до першої.

Таблиця 2

Структура створення ВВП та зайнятості в країнах з високим рівнем ВВП на душу населення (%)*

Країна	ВВП на душу населення (PPP)	Питома вага у створенні ВВП			Питома вага зайнятих у:			Ne	Продуктивність праці		
		A	I	S	A	I	S		A	I	S
Південна Корея	39,4	2,2	38,8	59,1	4,9	24,1	71	6,2	0,4	1,6	0,8
Нова Зеландія	38,5	3,9	26,2	69,9	7,0	19,0	74,0	1,0	0,6	1,4	0,9
Іспанія	38,2	2,6	23,2	74,2	4,2	24,0	71,7	4,0	0,6	1,0	1,0
Італія	38	2,1	24,0	73,9	3,9	28,3	67,8	3,8	0,5	0,8	1,1
Ізраїль	36,2	2,3	26,6	69,5	1,1	17,3	81,6	1,9	2,1	1,5	0,9
Чехія	35,2	2,5	37,8	59,7	2,8	38,0	59,2	6,7	0,9	1,0	1,0
Словенія	34,1	2,3	32,0	65,8	3,7	31,7	64,6	9,1	0,6	1,0	1,0
Словаччина	32,9	3,8	35,0	61,2	3,9	22,7	73,4	3,4	1,0	1,5	0,8
Литва	31,9	3,3	28,5	68,3	9,1	25,2	65,8	-2,3	0,4	1,1	1,0
Естонія	31,5	3,4	27,8	68,8	3,1	20,2	76,7	3,7	1,1	1,4	0,9
Середнє значення	35,6	2,8	30,0	67,1	4,4	25,1	70,6	3,8	0,6	1,2	1,0

*Розраховано за: The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

Разом з тим не важко помітити й деякі відмінності у структурі створення ВВП та структурі зайнятості. По-перше, спостерігається збільшення питомої ваги як промисловості, так і сільського господарства, у структурі створення ВВП і в структу-

рі зайнятості за рахунок зменшення відповідних показників для сфери послуг. По-друге, більш суттєвими є ці зрушення у структурі зайнятості. Питома вага зайнятих у сфері послуг зменшилася на 7,8 відсоткових пункти порівняно із середнім показником попередньої групи; відповідно для промисловості цей показник збільшився на 5,6 відсоткових пункти. По-третє, практично всі країни цієї групи (за винятком Литви) мають додатне значення чистого експорту (Ne), тоді як країни з найвищим рівнем розвитку інколи дозволяють собі перевищення імпорту над експортом. По-четверте, у деяких країнах групи можна спостерігати надто прискорене зростання питомої ваги сфери послуг та елементи руйнівної деіндустріалізації. Це проявляється у «перекосах» показників відносної продуктивності на користь промисловості за рахунок сфери послуг. До таких країн можна віднести Південну Корею, Нову Зеландію, Ізраїль, Словаччину, Естонію. Більш природною для них була б структура зайнятості з більшою питомою вагою промисловості.

Однак, незважаючи на зазначені відмінності, в цілому процеси, які відбуваються у цих країнах, перебувають у руслі загального руху від індустріального до постіндустріального суспільства.

Третя група країн з рівнем ВВП на душу населення вище середнього свідчить про їх неготовність переходити прискореними темпами до постіндустріального суспільства (табл. 3). Середні показники питомої ваги промисловості у створенні ВВП та у зайнятості населення є нижчими від попередньої групи, але не на користь сфери послуг, а на користь сільського господарства. Слід зазначити, що якщо у першій групі у сільському господарстві зайнято лише 2,1% працюючих, то у третій групі цей показник сягає 10,7%. Сільське господарство є надто перенасиченим працівниками з низькою доданою вартістю виробництва, що проявляється у низьких значеннях показників відносної продуктивності праці для цієї сфери діяльності.

Таблиця 3

Структура створення ВВП та зайнятості у країнах з рівнем ВВП на душу населення вище середнього (%)*

Країна	ВВП на душу населення (PPP)	Питома вага у створенні ВВП			Питома вага зайнятих у:			Ne	Продуктивність праці		
		A	I	S	A	I	S		A	I	S
Португалія	30,3	2,2	22,1	75,7	8,6	23,9	67,5	1,5	0,3	0,9	1,1
Польща	29,3	2,4	40,2	64,3	11,5	30,4	57,6	4,4	0,2	1,3	1,1
Угорщина	28,9	4,4	30,9	64,7	4,9	30,3	64,5	6,0	0,9	1,0	1,0
Росія	27,9	4,7	32,4	62,3	9,4	27,6	63,0	6,2	0,5	1,2	1,0
Греція	27,8	4,0	16,0	80,0	12,6	15,0	72,4	-2,1	0,3	1,1	1,1
Латвія	27,3	3,2	21,6	75,2	7,7	24,1	68,1	-0,7	0,4	0,9	1,1
Казахстан	26,1	4,8	34,4	60,8	18,1	20,4	61,6	-5,2	0,3	1,7	1,0
Туреччина	26,5	6,7	31,8	61,4	18,4	26,6	54,9	-2,8	0,4	1,2	1,1
Чилі	24,6	4,4	31,4	64,3	9,2	23,7	67,1	0,6	0,5	1,3	1,0
Болгарія	21,6	4,3	28,0	67,7	6,8	26,6	66,6	3,2	0,6	1,1	1,0
Середнє значення	27	4,1	28,9	67,6	10,7	24,9	64,3	2,2	0,4	1,2	1,1

*Розраховано за: The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

Ще однією проблемою для окремих країн цієї групи можна вважати надзвичайно низьку питому вагу промисловості у створенні ВВП. Звертають на себе увагу Португалія та Греція, де цей показник становить відповідно 22,1 та 16,0%. Можливо, саме така структура була однією з причин, яка викликала кризові явища у цих країнах протягом останніх років. З іншого боку, прискорений розвиток промисловості та збільшення її питомої ваги у створенні ВВП у таких країнах, як Казахстан, Польща, Росія, Туреччина та Чилі, забезпечили досить динамічний приріст економіки. Так, ВВП Казахстану в 2016 р. порівняно з 2000 р. зріс у 2,8 раза, Чилі – в 2,4, Туреччини – в 2,2, Польщі та Росії – в 1,7 раза [10]. Саме у цих країнах реально продовжується індустріалізація та сформовано умови для перерозподілу ресурсів на користь промисловості, про що свідчить більш високий відносний рівень продуктивності праці у цій сфері діяльності.

У цілому ж, незважаючи на окремі відхилення, економіка країн третьої групи може розглядатися як близька до збалансованої, оскільки різних відмінностей між відносною продуктивністю праці у промисловості та сфері послуг не спостерігається. Можливо, винятком слід вважати економіку Казахстану, яка демонструє динамічну індустріалізацію та завищену відносну додану вартість, що створюється у промисловості.

Як свідчать дані табл. 4, у більшості країн із середнім рівнем ВВП на душу населення фактично відбуваються процеси первинної індустріалізації. Підставою для такого висновку є таке:

Таблиця 4

Структура створення ВВП та зайнятості в країнах із середнім рівнем ВВП на душу населення (%)*

Країна	ВВП на душу населення (PPP)	Питома вага у створенні ВВП			Питома вага зайнятих у:			№	Продуктивність праці		
		A	I	S	A	I	S		A	I	S
Мексика	19,5	3,9	31,6	64,0	13,4	24,1	61,9	-1,3	0,3	1,3	1,0
Туркменістан	18,7	7,5	44,9	47,7	48,2	14,0	37,8	12,8	0,2	3,2	1,3
Білорусія	18,6	8,3	40,6	51,1	9,7	23,4	66,8	5,4	0,9	1,7	0,8
Азербайджан	17,4	6,2	49,1	44,7	37,0	14,3	48,9	7,7	0,2	3,4	0,9
Ірак	17	4,8	40,6	54,6	21,6	18,7	59,8	11,8	0,2	2,2	0,9
Китай	16,6	8,2	39,5	52,2	28,3	29,3	42,4	1,9	0,3	1,3	1,2
Бразилія	15,5	6,2	21,0	72,8	10,0	39,8	50,2	0,1	0,6	0,5	1,5
Єгипет	13	11,9	33,1	55,7	29,2	23,5	47,3	-10,0	0,4	1,4	1,2
Албанія	12,5	22,6	23,8	53,7	41,8	11,4	46,8	-15,5	0,5	2,1	1,1
Грузія	10,6	9,6	23,4	66,2	55,6	8,9	35,5	-15,1	0,2	2,6	1,9
Середнє значення	15,9	8,9	34,8	56,3	29,5	20,7	49,7	-2,2	0,3	1,7	1,1

*Розраховано за: The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

1. У середньому по групі питома вага зайнятих у сільському господарстві навіть перевищує цей показник для промисловості. Разом з тим питома вага промисловості у створенні ВВП у чотири рази більша, ніж сільського господарства. Це свідчить про перенасиченість сільського господарства низькопродуктивною робочою силою та недовиробництвом промислової продукції, що призводить до її надлишкової оцінки.

2. Практично в усіх країнах відносна продуктивність праці у промисловості значно більша за одиницю (виняток становить лише Бразилія). Це робить її привабливою для прискореного розвитку та закладає підвалини подальшої індустріалізації. І хоча сфера послуг має найбільшу питому вагу як у створенні ВВП, так і в загальній кількості працюючих, однак прирости валового внутрішнього продукту досягаються головним чином за рахунок промисловості.

3. Показники відносної продуктивності праці свідчать про незбалансованість економіки, наявність значних стимулів для подальших структурних змін на користь промисловості та частково сфери послуг.

4. Лише кілька країн групи, які спеціалізуються на продажу на світових ринках енергоносіїв (Туркменістан, Азербайджан, Іран), мають значне додатне сальдо зовнішньоторгового балансу. Країни з нижньої частини групи, навпаки, мають від'ємне сальдо, що виступає ще одним фактором структурних змін.

Ще більшою незбалансованістю характеризуються економіки країн п'ятої групи – з рівнем ВВП на душу населення нижче середнього (табл. 5). Подібно до попередньої групи тут теж існують потужні стимули для індустріалізації. Середні показники зайнятих у сільському господарстві тут є найвищими порівняно з попередніми групами, а питома вага промисловості та сфери послуг – найнижчими. Високі показники відносної продуктивності праці у промисловості будуть підштовхувати до перерозподілу ресурсів на користь промислового виробництва.

Характерною рисою економіки країн цієї групи є значна залежність від зовнішніх ринків при нерозвиненості внутрішнього ринку. Низький рівень розвитку власного виробництва та низька конкурентоспроможність продукції призводять до того, що практично усі країни мають значне від'ємне сальдо зовнішньоторгового балансу (за даними ЦРУ 2017 р. Україна закінчила практично з нульовим сальдо торгового балансу, хоча національна статистика дає його від'ємне значення).

Для абсолютної більшості країн цієї групи властива первинна індустріалізація, яка буде приводити до вивільнення зайнятих зі сфери сільського господарства та збільшення зайнятих у промисловості та сфері послуг. Виняток становить економіка України. За параметрами структури зайнятих та відносної продуктивності праці вона взагалі «випадає» із загальної картини групи.

Таблиця 5

Структура створення ВВП та зайнятості в країнах з рівнем ВВП на душу населення нижче середнього (%)*

Країна	ВВП на душу населення (PPP)	Питома вага у створенні ВВП			Питома вага зайнятих у:			Ne	Продуктивність праці		
		A	I	S	A	I	S		A	I	S
Парагвай	9,8	17,9	27,7	54,5	26,5	18,5	55,0	4,3	0,7	1,5	1,0
Вірменія	9,1	17,7	27,8	54,5	36,3	17,0	46,7	-10,6	0,5	1,6	1,2

Країна	ВВП на душу населення (PPP)	Питома вага у створенні ВВП			Питома вага зайнятих у:			№	Продуктивність праці		
		A	I	S	A	I	S		A	I	S
Україна	8,7	14,0	27,8	58,7	5,8	26,5	67,8	0,5	2,4	1,0	0,9
Марокко	8,6	14,8	29,1	56,0	39,1	20,3	40,5	-9,8	0,4	1,4	1,4
Болівія	7,5	13,0	37,4	54,1	29,4	22,0	48,6	й7,4	0,4	1,7	1,1
Індія	7,2	16,8	28,9	46,6	47,0	22,0	31,0	-1,8	0,4	1,3	1,5
Узбекистан	7	18,5	34,4	47,0	25,9	13,2	60,9	-0,5	0,7	2,6	0,8
Нігерія	5,9	21,6	18,3	60,1	70,0	10,0	20,0	-1,0	0,3	1,8	3,0
Молдова	5,7	14,2	21,0	64,8	33,7	12,1	54,2	-32,1	0,4	1,7	1,2
Пакистан	5,4	24,7	19,1	56,3	42,3	22,6	35,1	-9,5	0,6	0,8	1,6
Середнє значення	7,5	17,3	27,2	55,3	35,6	18,4	46,0	-6,8	0,5	1,5	1,2

*Розраховано за: The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

По-перше, Україна має найнижчий рівень показника питомої ваги зайнятих у сільському господарстві. Він більше відповідає групі країн з високим рівнем ВВП на душу населення. Як, власне кажучи, й інші показники структури зайнятості (структура зайнятості в українській економіці дуже нагадує структуру зайнятості в економіці Італії).

По-друге, питома вага зайнятих у промисловості залишається найвищою серед країн цієї групи, тоді як за питомою вагою цієї сфери діяльності у створенні ВВП Україна поступається половині членів групи. Практично в усіх країнах (за винятком Пакистану) показник відносної продуктивності праці у промисловості значно вищий, ніж в Україні.

По-третє, Україна має найвищий показник зайнятості у сфері надання послуг. Він більше відповідає групі країн з ВВП на душу населення, вищим за середній рівень.

Усе це дає підстави стверджувати, що в Україні відбуваються процеси, які мають діаметрально протилежну спрямованість загальногруповому тренду. Якщо у більшості країн відбувається первинна індустріалізація, яка пов'язана з переоцінкою ролі промисловості у створенні доданої вартості, то в Україні, навпаки, спостерігається деіндустріалізація. Однак, на відміну від розвинених країн, у яких деіндустріалізація має утворюючий характер, деіндустріалізація в Україні має руйнівні наслідки. Тому сьогодні слід ставити завдання щодо проведення реіндустріалізації, але не як процесу відновлення старої промислової бази, а створення нової, що відповідає б сучасному технічному рівню [11].

Звертає на себе увагу ще одна відмінність структури української економіки: надзвичайно високий рівень відносної продуктивності праці у сільському господарстві: питома вага цієї сфери діяльності у створенні ВВП у 2,4 раза перевищує питому вагу зайнятих у цій сфері. Виникає закономірне питання: за рахунок якого компонента досягається такий обсяг доданої вартості у цій сфері?

Аналіз показує, що заробітна плата в аграрній сфері є дещо нижчою, ніж у промисловості. Так, у 2017 р. середня заробітна плата працівника сільського господарства становила 5 761 грн на місяць, тоді як у промисловості цей показник досягав 7 631 грн, або був у 1,32 раза вищим [12]. Це означає, що за рахунок заробітної плати досягти такого розміру доданої вартості неможливо.

Не можуть бути джерелом значної доданої вартості й амортизаційні відрахування. Питома вага основних засобів, які задіяні у сільському господарстві, становить на кінець 2016 р. 3,3% від їх загальної вартості, тоді як на промисловість припадає 37,6% [12]. Нескладні підрахунки показують, що рівень фондоозброєності у сільському господарстві у 2,5 раза нижчий, ніж у промисловості. А тому й співвідношення амортизаційних відрахувань у розрахунку на одного зайнятого будуть приблизно у такому ж співвідношенні.

Тоді залишається єдиний компонент, який здатен забезпечити такий високий рівень доданої вартості у сільському господарстві, – це прибуток. Однак добре відомо, що сьогодні значна частина сільськогосподарської продукції йде на експорт. І саме він приносить такі великі прибутки, які дістаються більшою мірою не безпосереднім виробникам, а саме посередницьким структурам, які займаються експортом. На наш погляд, держава має скористатися такою можливістю та запровадити механізми, які б дозволяли перерозподілити прибутки для інвестування реіндустріалізації, оскільки без цього прискорити темпи економічного зростання та поліпшити рівень життя не уявляється можливим.

Економіка шостої групи країн (з низьким рівнем ВВП на душу населення) характеризується катастрофічною незбалансованістю (табл. 6). У середньому по групі майже 60% зайнятих працюють у сільському господарстві, яке дає лише 22% ВВП. У промисловості тут працює лише кожний десятий, однак ця сфера діяльності приносить чверть усього ВВП. Відносна продуктивність праці у промисловості є найвищою серед усіх досліджуваних груп, що свідчить про значний дефіцит цієї продукції та її переоціненість на внутрішньому ринку.

Усі країни цієї групи мають від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі. Воно коливається від помірних значень (Судан – 2,8%, Камерун – 4,3%) до просто катастрофічних (Таджикистан – 35,3%, Киргизстан – 39,3%, Мавританія – 46,3% від ВВП).

Таблиця 6

Структура створення ВВП та зайнятості в країнах з низьким рівнем ВВП на душу населення (%)*

Країна	ВВП на душу населення (PPP)	Питома вага у створенні ВВП			Питома вага зайнятих у:			№	Продуктивність праці		
		A	I	S	A	I	S		A	I	S
Гана	4,6	18,3	24,5	57,2	44,7	14,4	40,9	-5,5	0,4	1,7	1,4
Судан	4,6	39,6	2,6	57,8	80,0	7,0	13,0	-2,8	0,5	0,4	4,4
Мавританія	4,5	22,5	37,8	39,1	50,0	1,9	48,1	-46,3	0,5	19,9	0,8
Бангладеш	4,2	14,2	29,2	56,5	47,0	13,0	40,0	-5,2	0,3	2,2	1,4
Замбія	4	5,4	35,6	58,0	85,0	6,0	9,0	-3,9	0,1	5,9	6,4
Камбоджа	4	25,3	32,8	41,9	48,7	19,9	31,5	-4,6	0,5	1,6	1,3

Країна	ВВП на душу населення (PPP)	Питома вага у створенні ВВП			Питома вага зайнятих у:			№	Продуктивність праці		
		A	I	S	A	I	S		A	I	S
Киргизстан	3,7	14,3	32,5	23,2	48,0	12,5	39,5	-39,3	0,3	2,6	0,6
Кенія	3,5	35,0	17,6	47,7	61,1	6,7	32,2	-7,8	0,6	2,6	1,5
Камерун	3,4	23,1	28,0	48,9	70,0	13,0	17,0	-4,3	0,3	2,2	2,9
Таджикистан	3,1	28,6	25,5	45,9	43,0	10,6	46,4	-35,3	0,7	2,4	1,0
Середнє значення	4	22,6	26,6	47,6	57,8	10,5	31,8	-15,5	0,4	2,5	1,5

*Розраховано за: The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

Первинна індустріалізація у цих країнах лише розпочалася. Пройде ще багато часу, поки знайдуть своє вирішення проблеми перенасичення сільського господарства робочою силою, нерозвиненість внутрішнього ринку та надзвичайно велика залежність від зовнішнього постачання. До них ще додається проблема зовнішньої заборгованості, безробіття, політичної нестабільності тощо.

Таким чином, проведений аналіз структури ВВП за сферами створення та структури зайнятості у різних групах країн дозволяє сформулювати кілька висновків:

1. В усіх групах країн найбільша частка у створенні ВВП припадає на сферу послуг (із 60 досліджуваних країн лише у двох (Азербайджан та Киргизстан) промисловість створює більше ВВП, ніж сфера послуг). Вона невинно зростає зі зростанням ВВП на душу населення: від 47,6% у групі з низьким показником до 73,2% у групі з найвищим показником (рис. 1).

Звертає на себе увагу той факт, що у менш розвинених країнах питома вага цієї сфери у створенні ВВП вища, ніж серед зайнятих, а найбільш розвинених – нижча. Для перших це є свідченням певного відставання сфери послуг від потреб суспільства, що призводить до переоцінки результатів її діяльності. Навпаки, у країнах з найвищим рівнем ВВП на душу населення сфера послуг перенасичує ринок, що відносно знижує рівень цін на них.

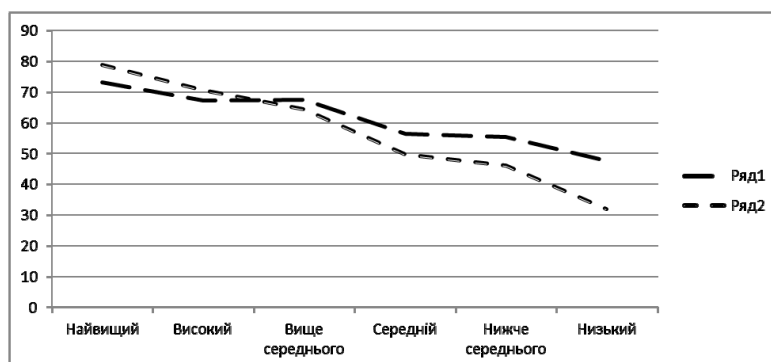

Рис. 1. Взаємозв'язок питомих ваг сфери послуг у загальній чисельності зайнятих (ряд 1) та створенні ВВП (ряд 2) і рівня ВВП на душу населення

2. Повністю протилежна тенденція спостерігається щодо питомої ваги сільського господарства як у створенні ВВП, так і зайнятості (рис. 2). Обидва показники зростають, якщо рухатися від більш розвинених країн до менш розвинених: якщо в країнах з найвищим рівнем ВВП на душу населення у сільському господарстві зайнято лише 2,1% працюючих, то у країнах з найнижчим рівнем ВВП цей показник сягає майже 60%, а в окремих країнах становить більше 85%. Спільним для усіх груп країн є перевищення середнього показника питомої ваги зайнятих у сільському господарстві над його питомою вагою у створенні ВВП. Однак у менш розвинених країнах цей розрив є значно більшим. З урахуванням загальної тенденції економіки до збалансованості усе це дає підстави прогнозувати, що відносна чисельність зайнятих у сільському господарстві буде зменшуватися й надалі.

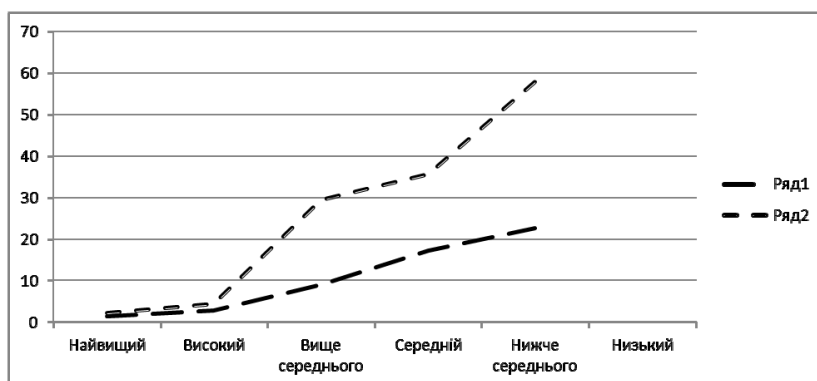

Рис. 2. Взаємозв'язок питомої ваги сільського господарства у загальній чисельності зайнятих (ряд 1) та створенні ВВП (ряд 2) і рівня ВВП на душу населення

3. Питома вага промисловості демонструє більш складну динаміку (рис. 3). По-перше, в усіх групах країн спостерігається перевищення питомої ваги промисловості у створенні ВВП над питомою вагою зайнятих у цій сфері. Однак, якщо у країнах з низькими показниками це перевищення становить 2 і більше разів, то, починаючи з країн з ВВП на душу населення більше середнього, перевищення знижується до 20%, що можна вважати наближенням до збалансованого рівня. По-друге, аналіз показав, що у сучасному світі можна спостерігати усі варіанти індустріалізації, деіндустріалізації та реіндустріалізації. Так, країни з низьким рівнем ВВП на душу населення демонструють головним чином первинну індустріалізацію, пов'язану з перерозподілом зайнятості від сільського господарства до промисловості. Про це свідчать показники відносної продуктивності праці у цих сферах. Країни із середнім рівнем розвитку теж здійснюють індустріалізацію, але на новітній, сучасній основі, що дозволяє їм демонструвати досить швидке зростання економіки. Прикладом руйнівної деіндустріалізації може бути економіка України, а утворюючої – економіка країн з високим та найвищим рівнем ВВП на душу населення.

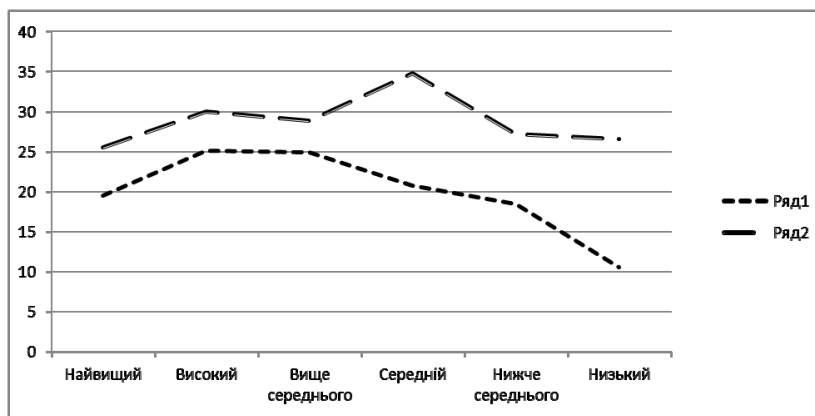

Рис. 3. Взаємозв'язок питомої ваги промисловості у загальній чисельності зайнятих (ряд 1) та створенні ВВП (ряд 2) і рівня ВВП на душу населення

Сучасний світ є надзвичайно складним та динамічним. Ті тенденції, які ще кілька років тому здавалися однозначно визначеними, зараз демонструють посилення своїх протилежностей. У світовій економіці можна спостерігати дві протилежні тенденції: якщо в одному її секторі відбувається деіндустріалізація, спрямована на формування постіндустріального суспільства, то в іншому набирає темпів індустріалізація, яка проявляється через зростання ролі промисловості у створенні ВВП та як сфери зайнятості населення. Усі ці процеси накладають відбиток як на міжнародні економічні відносини, так і на процеси, що відбуваються всередині кожної країни. Тому їх урахування у наукових дослідженнях є необхідною умовою пізнання сьогоденного економічного життя.

Список використаних джерел

1. Bluestone B. *The Deindustrialization of America: Plant Closings, Community Abandonment and the Dismantling of Basic Industry* / B. Bluestone, B. Harrison. – New York: Basic Books, 1982.
2. Cairncross A. *What is deindustrialisation?* / A Cairncross // *Deindustrialisation* / F. Blackaby (Ed.). – London: Pergamon, 1982. – P. 5–17.
3. Doyle R. *Deindustrialization: Why manufacturing continues to decline* / R. Doyle // *Scientific American magazine*. – 2002, May.
4. Feinstein C. *Structural Change in the Developed Countries during the Twentieth Century* / C. Feinstein // *Oxford Review of Economic Policy*. – 1999. – № 15. – P. 35–55.
5. Rowthorn R.E. *De-industrialisation and Foreign Trade* / R.E. Rowthorn, J.R. Wells. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
6. Rowthorn R.E. *Deindustrialization Its Causes and Implications* / R.E. Rowthorn, R. Ramaswamy // *IMF Working Paper WP*. – 1997. – № 42.
7. Rowthorn Robert. *Growth, Trade, and Deindustrialization* / Robert Rowthorn, Ramaswamy Ramana // *IMF Staff Papers*. – 1999. – № 46. – P. 18–41.

8. Задоя А.А. «Новая индустриализация» в контексте стратегических целей Украины / А.А. Задоя // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного конгресу. – 2012. – № 1 (5), т. 1. – С. 146–154.
9. The World Factbook [Electronic resource]. – Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>
10. The World Bank [Electronic resource]. – Available at: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?page=6>
11. Задоя А.А. Деиндустриализация в Украине: двадцать лет спустя / А.А. Задоя // Академічний огляд. – 2012. – № 1 (36). – С. 26–35.
12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Bluestone, B. and Harrison, B. (1982). *The Deindustrialization of America: Plant Closings, Community Abandonment and the Dismantling of Basic Industry*. New York: Basic Books.
2. Cairncross, A. (1982). *What is deindustrialisation?* Deindustrialisation, London: Pergamon. Pp. 5–17.
3. Doyle, R. (2002). *Deindustrialization: Why manufacturing continues to decline*, Scientific American magazine, May.
4. Feinstein, C. (1999). *Structural Change in the Developed Countries during the Twentieth Century*, Oxford Review of Economic Policy 15, pp. 35-55.
5. Rowthorn, R.E. and Wells, J.R. (1987). *De-industrialisation and Foreign Trade*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Rowthorn, R.E. and Ramaswamy, R. (1997). *Deindustrialization-Its Causes and Implications*. IMF Working Paper WP/97/42.
7. Rowthorn, Robert and Ramana, Ramaswamy (1999). *Growth, Trade, and Deindustrialization*. IMF Staff Papers, 46:18-41.
8. Zadoia A.A. (2012). “Novaya industrializatsiya” v kontekste strategicheskikh tseley Ukrainy [“New industrialization” in the context of Ukraine’s strategic goals]. *Byuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho konhresu*, no. 1 (5), vol. 1, pp. 146-154.
9. The World Factbook. Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html> (accessed 12 December, 2017).
10. The World Bank. Available at: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?page=6> (accessed 9 December, 2017).
11. Zadoia A.A. (2012). *Deindustrializatsiya v Ukraine: dvadtsat let spustya* [Deindustrialization in Ukraine: twenty years later]. *Akademichynyi ogliad*, no. 1 (36), pp. 26-35.
12. State Statistic Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 1 December, 2017).

Статья посвящена анализу тенденций в структуре создания ВВП и структуре занятости. В качестве объекта исследования выбраны шесть групп стран в зависимости от их уровня развития. Обосновано использование показателя относительной производи-

тельности труда как отношения удельного веса сферы деятельности в создании ВВП к удельному весу занятых в соответствующей сфере. Выявлены существенные различия в структурных сдвигах экономики стран в зависимости от показателя ВВП на душу населения. В мировой экономике можно наблюдать две противоположные тенденции: если в одном ее секторе происходит деиндустриализация, направленная на формирование постиндустриального общества, то в другом набирает темпы индустриализация, которая проявляется через возрастание роли промышленности в создании ВВП и как сферы занятости населения.

Ключевые слова: *структура ВВП, ВВП на душу населения, индустриализация, деиндустриализация, относительная производительность труда.*

The article is devoted to the analysis of trends in the structure of GDP formation and employment structure. As a research object six groups of countries depending on their level of development. The use of the indicator of relative productivity of labor, as the ratio of the specific sphere of activity in the creation of GDP to the share of employed in the corresponding sphere, is substantiated. Significant differences were found in structural changes in the economies of the countries, depending on the GDP per capita. In the global economy, two opposite trends can be observed: if in one of its sectors there is deindustrialization, aimed at the formation of a post-industrial society, industrialization is gaining momentum in another, which is manifested through the growth of the role of industry in creating GDP and in terms of employment.

Key words: *GDP structure, per capita GDP, industrialization, deindustrialization, relative productivity of labor.*

Одержано 7.10.2017.